

nakletmesi *el-Edebü'l-müfred*'in hadis ilmi bakımından önemini arttırmaktadır.

el-Edebü'l-müfred Buhârî'nin diğer eseri *el-Câmi'u's-şâhih* kadar ilgi görmemiş, bu yüzyılın başlarına kadar metin ve senedleri üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Eser Hindistan'da (Şahâbâd 1304/1887, Agra'da (1306/1889), kenarında Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *el-Câmi'u's-şâgîr*'i olduğu halde İstanbul'da (ts., Muhammed Efendi el-Bosnevî Matbaası), kenarında Ebû Hanîfe'nin *el-Müsned*'i olduğu halde yine İstanbul'da (1306/1889, 1309/1892) yayımlanmıştır. Daha sonra Kahire'de (1346/1927, 1349/1930) ve Muhammed Fuâd Abdülbâkî'nin tahkikiyle yine Kahire'de (1375/1955, 1378/1958), Ebûzâbî'de (nşr. Muhammed Hişâm el-Burhânî, 1402/1981) ve Beyrut'ta (nşr. Kemal Yûsuf el-Hût, 1404/1984) yeni baskıları yapılmıştır. Ayrıca Haydarâbâd el-Câmîatü'l-Osmâniyye hocalarından Fazlullah el-Cilânî tarafından matbu ve yazma nüshaları karşılaştırılıp hadislerin metin ve sened tenkidi yapılarak *Fazlullâhi's-şamed fî tavzihi'l-Edebî'l-müfred* adıyla şerhedilmiştir (Kahire 1364/1945, 1378/1958). Eser üzerinde Taybe bint Yahyâ'nın *Qurratü 'ayni'l-müs'ad bi-tertibî*

etrâfî'l-Edebî'l-müfred (Küveyt 1986), Muhammed Hüseyin Afîfî'nin hadislerin senedlerini ve mükerrer olan rivayetleri çıkarmak suretiyle hazırladığı *Şâhihu'l-Edebî'l-müfred* (Riyad 1409/1988) adlı çalışmaları vardır. Hassân Ali eserden seçtiği 300 hadisi *The Priceless Gems or the Three Hundred Sayings of the Great Arabian Prophet* adıyla İngilizce'ye çevirmiş (Madras 1895), Ali Fikri Yavuz da kitabı *Ahlâk Hadisleri* adıyla Türkçe'ye tercüme etmiştir (İstanbul 1974).

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, *el-Edebü'l-müfred* (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), Beyrut 1404/1984; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 321-322; İbn Hacer, *Hedyü's-sâri*, Beyrut, ts., s. 493; *Keşfü'z-zunûn*, I, 48-49; Serkis, *Mu'cem*, I, 534; Fazlullah b. Seyyid Ahmed el-Cilânî, *Fazlullâhi's-şamed fî tavzihi'l-Edebî'l-müfred*, Kahire 1378/1958, I-II; Sezgin, *GAS*, I, 133; Hüseyin Abdülmecid Hâsim, *el-İmâmü'l-Buhârî: muhaddişen ve fakihen*, Kahire, ts. (Mısırü'l-Arabiyye), s. 278-280; Ketânî, *er-Risâletü'l-müsteşrafe*, İstanbul 1986, s. 53.

İBRAHİM CANAN

EDEP

(الأدب)

Bir toplumda

örf, âdet ve kural halini almış

iyi tutum ve davranışlar

veya bunları kazandıran

bilgi anlamında kullanılan terim.

Edep (edeb) kelimesinin etimolojisi ve en eski mânaları hakkında farklı görüşler vardır. "Ziyafete davet etmek" anlamındaki *edb* veya "zarif ve edepli olmak" anlamındaki *edeb* masdarından isim olan kelimenin sözlüklerdeki başlıca mânaları "davet, iyi tutum, incelik ve kibarlık, hayranlık ve takdir" şeklinde gösterilir (İbnü'l-Ârabî, "edb" md.; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhtâs*, "edb" md.). Bütün Arap dilcileri edep kelimesinin *edb* kökünden geldiğini kaydederken müsteşrik Vollers ve C. A. Nallino, kelimenin aslının "sünnet"le eş anlamlı olan *de'b* olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bunlardan Nallino, eskilerin bu kelimeden sadece sünneti, yani sonraki nesiller için birer kural olan gelenekleri anladıklarını belirtir. Başka bir deyişle edep, Câhiliye Arapları'na göre kişinin takip etmek zorunda olduğu eski geleneklerin toplamıdır. İslâm'dan önceki şiirde *de'b* kelimesi "sünnet" ve "edep" anlamında sıkça kullanılmaktaydı. Şu var ki edep *de'b*den değil bunun çoğulu olan *âdâb*dan türetilmiştir, yani *âdâb* kelimesinin asıl tekili *de'b* olmakla birlikte zamanla Araplar *de'bi* unutarak onun yerine aynı anlamda *edebi* kul-

lanmışlardır (Nallino, s. 12-14). Ancak en eski ve güvenilir Arapça sözlüklerin hiçbirinde edebîn aslının *de'b* olduğuna dair bir bilgi bulunmadığı gibi çağdaş Arap araştırmacıları ve edebiyat tarihçileri de herhangi bir belge ile teyit edilemeyen bu görüşü isabetsiz bulmuşlardır (meselâ bk. Şevkî Dayf, I, 7-8; Tâhâ Hüseyin, I, 25). İbn Manzûr edep kelimesinin kökünün *edb* olduğunu söyler ve bunun "davet etme" mânasına geldiğini belirtir. Nitekim aynı kökten gelen *üdbe*, *me'debe* (*me'dübe*) kelimeleri "ziyafet yemeği, düğün yemeği" anlamında sıkça kullanılmıştır (*Lisânü'l-Ârab*, "edb" md.; İbn Kuteybe, s. 162, 558).

Kur'an-ı Kerim'de edep veya bundan türetilmiş herhangi bir kelime geçmez. Ancak dört âyetle (Âl-i İmrân 3/11; el-Enfâl 8/52, 54; Gâfir 40/31) "âdet, alışkanlık, eskilerin uygulamaları" anlamında *de'b*, bir âyetle (Yûsuf 12/47) aynı mânada *deeb*, başka bir âyetle de (İbrâhim 14/33) "süreklî" anlamında *dâibeyn* kelimeleri yer almaktadır. Hadislerde ise hem edep hem de çoğulu *âdâb* ile aynı kökten fiil ve isimler kullanılmıştır (Wensinck, *el-Mu'cem*, "edb" md.). Abdullah b. Mes'ûd'un rivayet ettiği ve sözlük yazarlarının edebîn kökündeki "davet" anlamı ile sonradan kazandığı "iyi alışkanlıklar" anlamı arasında münasebet kurmak için faydalandıkları bir hadiste, "Gerçekten bu Kur'an Allah'ın bir sofrasıdır (me'dübetüllâh); O'nun sofrasından gücünüz yettiğince bilgi toplamaya çalışın" denilmektedir (Dârimî, "Fezâ'ilü'l-Kur'an", I). Başka bir hadiste ise yine Kur'an'dan "Allah'ın edebî" diye söz edilmesi (Dârimî, "Fezâ'ilü'l-Kur'an", I) ilgi çekicidir. Bu şekilde etimolojik bakımdan ortak bir kökten gelen *me'debe* ve edep kelimelerinin, her iki hadiste aynı şeye (Kur'an'a) nisbet edilmek suretiyle anlam olarak da ortak oldukları, böylece hadis dilinde edebîn hayırlı ve yararlı bilgilerle davranış alışkanlıklarını ifade ettiği, Kur'an'ın bu bilgi ve davranışları sergileyen bir ilâhî edep kaynağı olduğu anlaşılmaktadır.

Câhiliye devriyle İslâmî dönemin başlangıcında edep ve aynı kökten türetilen diğer kelimelerin -pek seyrek olarak- "davet, incelik, kibarlık, beğenme, alışkanlık, âdet" gibi daha çok din dışı alanda ve bir ölçüde ahlâkî muhtevada kullanıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim *muhadramûn**dan Sehm b. Hanzale adlı şairin bir beytinde edebîn "âdet, geleneksel tutum" anlamında kullandığı bi-

el-Edebü'l-müfred'in ilk sayfası (İstanbul, ts.)

linmektedir (Abdülkâdir el-Bağdâdî, IX, 434). Daha sonra edep eski mânaları yanında "bir şey hakkındaki bilgi", aynı kökten gelen *te'dîb* "birini bir konuda bilgilendirme", *edîb* ise "bir şey hakkında bilgilendirilmiş kişi" anlamında kullanılmaya başlandı (Nallino, s. 11). Hz. Peygamber'in, çeşitli kabilelerin lehçelerini nasıl anlayabildiği şeklindeki bir soruya karşılık, "Beni rabbim eğitti (eddebenî) ve eğitimimi (te'dîbî) en iyi şekilde yaptı" (hadisin sihhati hakkında bk. Aclûnî, I, 70) anlamındaki hadisinde *te'dîb* kelimesi "eğitme, bilgilendirme" karşılığı olarak kullanılmıştır.

Edep kelimesinin, nisbeten maddî ve zâhirî durumları ifade eden ilk sözlük anlamlarıyla sonradan kazandığı ve daha çok dinî, ahlâkî ve nihayet edebî unsurlar ihtiva eden anlamları arasındaki ilişki eski dâimîlerin dikkatini çekmiştir. Nitekim Abdülkâdir el-Bağdâdî (*Hizânetü'l-edeb*, IX, 432-433) nahiv, şîir vb. Arap ilimlerine "ulûmü'l-edeb", bu ilimlere sahip olan kişiye de "edîb" denilmesinin yeni bir gelişme olduğunu, bu ilimlerin İslâm'dan sonra doğduğunu belirtir ve edebî İslâmî dönemdeki terim mânasının ne şekilde oluştuğunu anlamaya imkân sağlayan açıklamalar yapar. Buna göre edep farklı anlamları olan iki ayrı kökten gelmektedir. a) "Hayret etme, çok beğenme" anlamındaki *edb* köküne göre edep "güzelliği dolayısıyla insanı şaşırtan, takdirini kazanan şey" demektir. Bir kimsenin sahip olduğu meziyet ve fazilet başkalarına hayranlık ve takdir hissi uyandırdığı için edep diye adlandırılmıştır. b) "Davet etme" mânasındaki *edb* masdarından türetilen edep ise insanları takdire değer ve meziyet sayılan hususlara davet eden, bilgisizlik ve kötü davranışlardan alıkoyan şeyi ifade eder.

Edebin, özellikle İslâmî tesirlerle giderek dinî ve ahlâkî anlamlara teşmil edildiğini gösteren en geniş bilgi Zebîdî'nin *Tâcû'l-'arûs*'unda bulunmaktadır ("edb" md.). İbn Manzûr gibi Zebîdî de kelimenin asıl anlamının "davet" olduğuna işaret ettikten sonra terim olarak "insanlar içinde eğitilmiş kişinin (edîb) eğitimle (te'dîb) kazandığı durum" demek olduğunu belirtir ve başka dâimîlerin tariflerini nakleder. Müellifin hocası Muhammed b. Tayyib el-Fâsî edebî, "ona sahip olan kişiyi küçük düşürücü durumlardan koruyan meleke" diye tarif etmiştir. Tehânevî bu sonuncuyu edebînin en iyi tarifi saymıştır (*Keşşâf*, "edeb" md.).

Yine Zebîdî'nin verdiği bilgiye göre Ebû Zeyd el-Ensârî edebî, "söz veya hareket olarak takdire değer kabul edilen davranış tarzlarını uygulamak" şeklinde açıklamıştır. Ahmed b. Muhammed el-Mukrî'nin "nefsin eğitimi ve huy güzelliği" anlamındaki edep tarifi tamamiyle İslâmî anlayışı yansıtmaktadır. Buna benzer ifadeler başka kaynaklarda da görülür. Nitekim İslâm'da edep kültürünün en eski kaynaklarından olan İbn Kuteybe'nin *Edebü'l-kâtib* (*Edebü'l-kütâb*) adlı eserinde bir "dilî edeplendirilmesi", bir de "nefsin edeplendirilmesi"nden söz edilerek kişinin dilini edeplendirmeden, yani edebiyat ve dil bilimlerinde eğitilmeden önce nefsini edeplendirmesi, ahlâkını güzelleştirmesi gerektiği (s. 14), nefsin edeplendirilmesinin de iffet, hilim, sabır, gerçeğe saygı, vakar, merhamet gibi erdemlerle mümkün olduğu (s. 20) anlatılır. Hâris b. Esed el-Muhâsibî'nin (ö. 243/857) *Âdâbü'n-nüfûs* (Beyrut 1987) adlı kitabı, bilhassa ahlâk ve tasavvufa dair sonraki çalışmalarda geniş ilgi görecektir olan nefsin edeplendirilmesi konusunda yazılan eserlerin ilki olmalıdır.

II. (VIII.) yüzyıldan itibaren yazılmaya başlanan edep kitaplarında bu terimin iyi bir eğitimle kazanılmış karakter disiplini, takdire değer hareketler, toplum içinde çeşitli kesimlerin birbirlerine karşı takınmaları gereken ve daha sonra "âdâb-ı muâşeret" denilecek olan medenî ve ahlâkî davranış tarzları ve bu hususlarda gerekli olan pratik bilgiler hakkında kullanıldığı görülür. Bu şekilde edep, genellikle "ilim" ana başlığı altında anılan şer'î ilimlerden ve bu ilimlerin konusu olan ibadet yahut muâmelât gibi uygulamalardan farklı olarak geniş ölçüde ahlâkî ve sosyal içerikli bir kavram haline gelmiştir. Nitekim ilimle edep arasındaki bu kapsam farkına sonrakî bazı müellifler de işaret etmişlerdir. Meselâ Tehânevî, "Edep örfî, ilim şer'îdir; birincisi dünyevî, ikincisi dinîdir" der (*Keşşâf*, "edeb" md.). Terimin böyle bir muhteva kazanmasında II. (VIII.) yüzyıldan itibaren Grek, Hint ve bilhassa İran gibi İslâm dışı kültürlerden aktarılan bilgilerin, başta Abdullah b. Mukaffa' olmak üzere İran asıllı yazarlara ait eserlerdeki edep ve hikmet unsurlarının önemli ölçüde tesiri olmuştur. Nitekim İbnü'l-Mukaffa'nın *el-Edebü'l-kebîr* ve *el-Edebü's-şagîr* adlı risâleleri, İslâm kültür tarihinde "edep" başlığı altında yazılmış ilk eserler olup kişinin başarılı

ve mutlu olabilmesi, başkalarıyla sağlıklı ilişkiler kurabilmesi için faydalı öğütler veren ve umumiyetle iyi bir ahlâk eğitimi amaçlayan bilgiler ihtiva eder. Aynı müellif *el-Edebü'l-vecîz*'de (*GAL Suppl.*, I, 236) ve *Kelîle ve Dimne* adlı ünlü tercümesinde, diğer ahlâkî konular yanında bilhassa hükümdar-halk ilişkisinin ne tarzda sürdürülmesi gerektiğine dair görüşleriyle daha sonra "Âdâbü'l-mülûk", "Âdâbü'l-vüzerâ", "Siyâset-nâme" gibi başlıklarla teşekkül edecek bir ahlâk-edebiyat türünün hazırlayıcısı olmuştur.

Arap-İslâm literatürü yanında yabancı kültürlerden, özellikle İran edebiyatından nakledilen malzemelerle beslenen III. (IX.) yüzyıl edep literatürünün en büyük temsilcisi Câhiz'dir. Câhiz ve onun öğrencisi olmuş yahut eserlerinden faydalanmış olan Ebû Hayyân et-Tevhîdî, Ebû Ali et-Tenûhî gibi ediplerin geliştirdiği edep literatürü özellikle entelektüel kesim için renkli ve ilgi çekici bir bilgi alanı haline geldi. Bu alan saf ilimden çok bütün nitelikleri, duyguları, davranışları, kendisini kuşatan maddî ve mânevî değerlerle insanı merkez alan bilgi ve hikmeti kapsar. Böylece gelişen edep kültürünü her seviyedeki insana hitap eden ahlâkî-edebî hikmetler; seçkin ve münevver zümrelerin duygu, düşünce ve hayat tarzlarına güzellik ve incelik kazandıran kültürel edep; yöneticilerle diğer üst kademelerdeki meslek erbabının yönetim ve meslekleriyle ilgili kuralları, âdâb ve erkânı, özel davranış tarzlarını gösteren kılavuz kitaplar şeklinde üç bölüme ayırmak mümkündür. III. (IX.) yüzyılda edebînin bu türleriyle ilgili eser veren ve en az Câhiz kadar edep literatürüne hâkim olan diğer önemli bir müellif de İbn Kuteybe'dir. Onun *Uyûnû'l-aḥbâr*'ı, İslâm edep ve ahlâk kültürünün her seviyedeki insana hitap eden en eski ve en zengin kaynaklarından. Aynı müellifin dil ağırlıklı *Edebü'l-kâtib* adlı eseri, üst kademelerdeki devlet memurları için yazılmış eserlerin ilki ve en geniş kapsamlı örneği olup bu türde "Edebü'l-vüzerâ", "Edebü'n-nedîm", "Edebü'l-kazâ" veya "Edebü'l-kâdî", "Edebü'l-müftî", "Âdâbü'l-mülûk", "Âdâbü's-siyâse" gibi başlıklar taşıyan eserlerin telifi sonraki yüzyıllarda da sürdürülmüştür. Yine bir III. (IX.) yüzyıl müellifi olan İshak b. Ali er-Ruhâvî'nin *Edebü't-tabîb*'i, edep kavramının daha o dönemlerde meslek ahlâkını da ifade etmek için kullanıldığını göstermesi bakımından önem taşır.

Edep terimi erken dönemlerden itibaren dinî literatürde de geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Buhârî'nin *el-Câmi'u's-şâhih*'inin bir bölümü "Kitâbü'l-Edeb" başlığını taşır. Yine onun, özellikle geniş anlamda ahlâka dair derlediği hadis ve haberleri ihtiva eden eserinin adı *el-Edebü'l-müfred*'dir. Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî'nin *el-Âdâb* adlı eseri de ahlâk ve muâşeret konularına dair hadislerden oluşur. Diğer birçok hadis mecmuasında da edep bölümleri bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in sünnetinde müekked ve zevâid sünnet dışında kalan davranışlar fıkıh literatüründe genel olarak edep terimiyle ifade edilmiş olup fıkıh kaynaklarında ait olduğu konunun farz, vâcib ve sünnetlerinden sonra "âdâb" başlığı altında ele alınmıştır (bk. ÂDÂB).

Dinî-ahlâkî mahiyetteki edep kitaplarının en dikkate değer olanlarından biri, *Edebü'l-vezîr* (*el-Vizâre*, Kahire 1976) ve *et-Tuhtetü'l-mülûkiyye fi'l-âdâbi's-siyâsiyye* (İskenderiye 1978) başlıklı iki eser daha yazmış olan Ebû'l-Hasan el-Mâverî'nin *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn* adlı eseridir. Giriş mahiyetindeki bir bölümle "Edebü'l-ilm", "Edebü'd-dîn", "Edebü'd-dünyâ" ve "Edebü'n-nefs" bölümlerinden oluşan eser, dinî ve din dışı konulardaki edep kültürünün en olgun ürünlerinden biridir. Ancak, gerek ilmî ve fikrî bakımdan gerekse sistematik yönden bu alanın en değerli örneği Gazzâlî'nin *İhyâ'ü 'ulûmî'd-dîn*'idir. Eserde öğrenci-öğretmen münasebetleri, ibadetler, dua ve Kur'an okuma gibi dinî faaliyetlerin mânevî ve ahlâkî cephesi, yeme-içme, evlenme ve aile hayatı, iş hayatı, uzlaşma (ülfet), kardeşlik, muâşeret ve arkadaşlık gibi sosyal ilişkiler; uzlet, sema ve vecd gibi tasavvufî hal ve hareketler "Adâb" ana başlığı altında incelenmiş ve bu suretle edep terimine dinî, dünyevî, tasavvufî, ahlâkî ve sosyal uygulamaları sistematize eden ilke ve kuralları içine alacak şekilde kapsam zenginliği kazandırılmıştır.

Edep terimi "gelenek, görenek, ahlâk" gibi ilk anlamları yanında İslâm kültürünün tarihî gelişimi içinde çeşitli mevkiler, meslek ve sanatlar; eğitim ve öğretim; tasavvuf ve tarikat; ilmî araştırma ve tartışmalar; ibadet, dua ve Kur'an okuma gibi dinî faaliyetler; yeme içme, giyim kuşam, temizlik vb. günlük meşguliyetler; her türlü sosyal ilişki ve hayatın diğer bütün alanlarına dair bilgiler ve en uygun davranış tarzları için kul-

lanılan son derece geniş kapsamlı bir terim haline gelmiştir. Şüphesiz bütün bu konularda en ideal örnek Hz. Muhammed kabul edildiği için İslâm ahlâk ve edep literatürüne giren eserlerin çoğunda "Âdâbü'n-nebî" veya benzer başlıklar altında Hz. Peygamber'in ahlâkî kişiliği ilk örnek olarak sunulmuştur.

Edep kavramı baştan beri ahlâkî-dinî kurallar, gelenek ve görenek, muâşeret kuralları gibi anlamları yanında aydın olabilmek için gerekli bilgileri ve genel kültürü ifade eden bir terim olarak da kullanılmış, bu şekilde özellikle Arap-İslâm kültüründe edebî Türkçe'deki "edebiyat", Batı dillerindeki "littérature" anlamında kullanımı giderek yaygınlık kazanmıştır. Nitekim bugün Arapça'da edebiyat için sadece edep kelimesi kullanılmaktadır.

Edep kavramı zaman içerisinde kazandığı çeşitli anlamlarıyla Türk-İslâm kültür tarihine de girmiş, ayrıca Batı dillerindeki "littérature"ün karşılığı olarak XIX. yüzyıla kadar edep, ilmü'l-edeb veya ulûm-i edebiyeye tabirleri görüldükçe bu yüzyılın sonlarından itibaren edebiyat kelimesi kullanılmaya başlanmıştır (bk. EDEBİYAT).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "edb" md.; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhtâ*, "edb" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, "edeb" md.; Tâcü'l-'arûs, "edb" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "edb" md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "de"b" md.; Dârimî, "Fezâ'ilü'l-'Kur'an", 1; İbnü'l-Mukaffa', *el-Edebü'l-kebîr*, Kahire 1330; a.m.f., *el-Edebü's-şagîr*, Kahire 1332; İbn Kuteybe, *Edebü'l-katib*, Beyrut 1405/1985, s. 14-20, 162, 558; İbn Hibbân, *Ravza-tü'l-'uḳalâ' ve nüzhetü'l-fuḳalâ'* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd v.dğr.), Beyrut 1397/1977, s. 219-223; Batalyevski, *el-İktidâb ft şerhi Edebi'l-küttâb* (nşr. Mustafa es-Sekkâ — Hâmid Abdülmeccid), Kahire 1981, s. 49-50, 100-101; *Keşfü'z-ẓunûn*, I, 38-49; Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, IX, 431-435; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 70-71; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 236; III, 790-791; C. A. Nallino, *La Littérature arabe* (trc. Ch. Pellat), Paris 1950, s. 7-26; Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edeb*, I, 7-8; Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Ankara 1980, s. 1-5; Tâhâ Hüseyin, *Min Târîhi'l-edebî'l-'Arabî*, Beyrut 1981, I, 24-33; I. Goldziher, "Edeb", *IA*, IV, 105-106; F. Gabrieli, "Adab", *El²* (Fr.), I, 181-182; Ch. Pellat, "Adab", *Elr.*, I, 439-444; Nihad M. Çetin, "Arap (Edebiyat)", *DA*, III, 294-295.

MUSTAFA ÇAĞRICI

□ TASAVVUF. "Esas, kural, âyin, hüküm, şart, ahlâk, saygı, terbiye ve nezaket" gibi anlamlara gelen edep terimi üzerinde tasavvufun doğuş döneminden itibaren önemle durulmuş, tanımları, yo-

rumları ve tasnifleri yapılmıştır. İlk sūfîlerden İbn Atâ edebî "hep güzel şeylerle birlikte olma", Abdullah b. Mübârek "kendini tanıma" şeklinde tarif etmişlerdir (Kuşeyrî, s. 559, 562). Ebû Hafs el-Haddâd tasavvufu tanımlarken onun edepten ibaret olduğunu söyler. Sūfîler edebî tanımından çok gayesi, faydası ve çeşitleri üzerinde durmuşlardır. Ebû Ali ed-Dekkâk'a göre insan ibadetiyle cennete girer, ibadetteki edebîyle de Allah'a erer. Zünnûn el-Misrî, edep gözetmeyen bir müridin bu yolda mesafe alsa bile başlangıç noktasına döneceği görüşündedir. Sehl b. Abdullah da Allah'a ihlâsla ibadet etmek için nefsin edeple kahredilmesi gerektiğini belirtir (a.e., s. 559, 562, 563).

Sūfîler tasavvufun genel esaslarına uygun olarak edebî zâhirî ve bâtinî olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Zâhirî edep beden ve şeriatla, bâtinî edep ise kalp ve Hak'la ilgilidir. Her ikisine de önem verilmekle birlikte esas olan bâtinî edeptir. Zira edebî bu şekli mutlaka bedene de yansır. Bundan dolayı Cüneyd-i Bağdâdî, hacca giderken Bağdat'a uğrayan müridlerinin son derece saygılı ve nazik davrandıklarını görünce Ebû Hafs'a, "Müridlerini saray mensupları gibi edeplen-dirmişsin" demiş, Ebû Hafs da, "Hayır, onların bâtinîlerindeki edep zâhirlerine yansımıştır" diye cevap vererek müridlerinin gösterişçi bir davranış içinde olmadıklarını anlatmak istemiştir. Nitekim bir hadiste, "Kalbi huşû içinde olanın bedeni de öyle olur" denilmiştir (Sülemî, s. 122).

Ebû Nasr es-Serrâc dünya ehline, din-darlara ve âriflere mahsus olmak üzere üç türlü edepten bahseder. Güzel konuşma, şiir ezberleme, bilgi zenginliği, siyaset kültürü dünya ehlinin; nefis terbiyesi, ruhun bedene hâkim kılınması, had-dini bilme ve bayağı arzulardan kurtulma dindarların; gönül temizliği, ruhu koruma, ahde vefa, mânevî hallerle dikkat etme gibi hususlar da âriflerin edebidir (*el-Lüma*, s. 195).

Çeşitli kesimlere mensup insanların kendilerine has edepleri bulunduğunu düşünen mutasavvıflara göre genellikle edep şeriat, hizmet, Hak ve hakikat edebî olarak dörde ayrılır. Şeriat edebî Allah tarafından vahiy ve ilhamla öğretilir. Allah Peygamber'ini, Peygamber de ümmetini bu edeple terbiye etmiştir. Allah'ın Peygamber'ine öğrettiğine "ilâhî edep", Peygamber'in ümmetine öğrettiğine "Muhammedî edep" denir. Bu iki-